

СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ
(Београд)

О ШЋАКАВИЗМУ КАКАЊСКИХ И ЗЕНИЧКИХ СРБА

Апстракт: Рад се бави питањем дијалекатске интерференције у околини Какња и Зенице. Тамо је говор Срба, носилаца источнохерцеговачког (по новом предлогу П. Ивића — херцеговачко-крајишког) дијалекта био изложен снажном утицају окружења, говора источнобосанског ијекавскошћакавског и млађег икавског дијалекта.

Кључне речи и изрази: шћакавизам, дијалекатска интерференција, источнохерцеговачки (херцеговачко-крајишки) дијалекат, источнобосански ијекавскошћакавски дијалекат, млађи икавски дијалекат.

0. Успомени научника светскога гласа, дугогодишњем учитељу и недостижном узору посвећујем и овај скромни прилог, наставак проучавања српских говора са подручја бивше југословенске републике Босне и Херцеговине, посебно из оних области које су у току последњих ратова привремено остале без српског живља. Систематском прикупљању језичке грађе са простора бивших југословенских република БиХ и Хрватске, неодложном и ургентном задатку повереном Међуакадемијском одбору за дијалектолошке атласе при Српској академији наука и уметности и Академијином Институту за српски језик, управо је академик Павле Ивић својим огромним ауторитетом и конкретним, плодотворним акцијама, дао немерљив допринос.¹

1. Предмет овога рада су најмаркантније језичке особине које су у говор шест српских села из околине Какња и Зенице унете из говора њихових суседа муслимана и(ли) католика, носилаца источнобосанског ијекавскошћакавског дијалекта, односно млађег икавског (шћакавског) дијалекатског типа (Брозовић 1966; Ивић 1988, 61-63; 72-74).

¹ О целој акцији и постигнутим резултатима детаљније у раду: Слободан Реметић, *Српски дијалекатски комплекс — сљедећи досадашње истраживањски и даљи задаци*. — Српски духовни простор, Бања Лука — Српско Сарајево (Академија наука и уметности Републике Српске. Научни скупови, књ. 1, Одјељење друштвених наука, књ. 1), 1999, 275-283.

Од шест села из којих је за ову прилику прикупљана дијалекатска грађа четири су смештена на подручје Општине Какањ. У селу *Видуша* (скр. В) око 90% живља чинили су Срби, једини становници села *Сарановићи* (С). У местима *Гора* (Г), насељу надомак Какања, и *Ријека Модрињ* (РМ) Бошњаци су били у огромној већини (преко 90%). Када је о зеничком крају реч, Срби су једини живели у селу *Муџница* (М), док су у насељу *Враца* (Вр) чинили око половине становништва.

2. Организованих етнографских истраживања у селима о чијем ће говору овде бити речи није било. Део какањске општине припада области некадашње Височке нахије, у којој, према налазима познатог етнологa Миленка Филиповића, практично и нема Срба старинаца. Према његовим истраживањима, „међу православцима су свега 3 стариначка рода, што чини само 0,8% од целокупног броја православних родова“ (Филиповић 1928, 286). Од досељеничких струја најјача је она из Херцеговине: „Међу овим православним досељеницима највише их је из Херцеговине у етнолошком смислу и из Босанске крајине“ (Филиповић 1928, 290). Судаћи по изјавама информатора чији је говор снимљен за потребе овога прилога, њихови преци су долазили углавном „из Ђрцеговине“ и „ис-Црне Горе“. Предање је у пуној корелацији са основним карактеристикама тамошњег говора, који је у основи несумњиво источнохерцеговачког (односно херцеговачко-крајишког — по најновијој Ивићевој класификацији; Ивић 1998, 118–129) типа.

3. Подаци на основу којих је писан овај прилог добијени су преслушавањем седамнаест сати слободног говора снимљеног на аудио-касете. По шест сати снимљено је у говору становника Горе (Какањ) и Враца (Зеница), два сата у говору житеља Видуше (Какањ), те по сат од информатора из Ријеке Модрињ (Какањ), Мутнице (Зеница) и Сарановића (Какањ). Већину података (аутор ових редова снимао је једино говор становника Горе) снимео је г. Милисав Крајишник (рођен 1965. године), привремено насељен у Горњем Шепку, који је пре рата живео у Ковачићима код Кладња. Господин Крајишник је већ годинама агилни сарадник Српске академије наука и уметности у прикупљању језичке грађе у говору српских избеглица са подручја бивше југословенске републике Босне и Херцеговине, понајвише са простора између Тузле и Сарајевског поља.

За детаљнији опис једног говора потребан је знатно богатији материјал од онога којим се овом приликом располагало. Но, и корпус података из седамнаест сати аутентичног говора довољан је за основну оријентацију дијалектолога бар у оним најбитнијим правцима. На наведени начин прикупљени подаци довољни су и за сагледа-

вање врсте и дубине утицаја говора околног несрпског становништва. Неспорно је да су Срби сачували основну структуру донетога, дакле источнохерцеговачкога (херцеговачко-крајишког) дијалекта. Неспорна је, међутим, и чињеница да је дужи суживот са носиоцима двају по много чему различитих идиома (реч је пре свега о источнобосанском ијекавскошћакавском, и о икавском шћакавском говорном типу) имао озбиљног уплива у дијалекатско ткиво какањских и зеничких Срба. Ограничен простор и намена овога прилога приморали су нас да интересовање сузимо и усредсредимо се на најважније и најинтересантније особине које су у говор тамошњих Срба унете несумњиво из иноверног и иноговорног окружења. А то окружење је углавном бошњачко и ијекавскошћакавско. Вероватно су становници бар неких зеничких села чешће контактирали и са носиоцима икавскошћакавскога говорног типа.

Организованог испитивања говора зеничких и какањских Срба до данас, колико нам је познато, није било. Ствари не стоје много боље ни кад су у питању говори тамошњих Бошњака и Хрвата. Судићи по приликама у говору какањских (па и зеничких) Срба, говор тамошњих Бошњака се, углавном, битније не разликују од говора њихових сународника у Високом, чије су фонетске особине науци добро познате (Ваљевац 1983).

4. Међу особинама које зенички и какањски Срби свакако нису донели из постојбине као своје аутохтоно обележје шћакавизму припада челно место. У њиховом говору, наиме, на месту старих група *шии'* и *жд'* данас доминирају рефлекси *шћ* и *жћ*. Потврде:

ићāй В, Г; *одају* на *ићāју* В; *ударйш чет̄ри ићāйа* Вр; *Нѣко ўзмѣ, на гувну ићāйом опуца* Г; *Савйјā ићāйом онӯ-љѣсков̄чну* Вр; *ос̄јѣчемо онй-љѣсковй ићāйōвā* Вр; *ос̄јекō сам јѣдан ићāйац* Г; на *ићāйцу* Г; *ми кāжѣмо ићāйци* Г; *По грѣдама стāvймо ићāйце* Г; на *ићāйцима* Вр; *Ос̄јекō сам пѣтнѣс ићāйāцā* Г; *прибāцујеш преко-онй-ићāйāцā* Г; *По-онй-ићāйцима се прибāцујѣ пѣћѣнца* Г; на *ићāйцима* С; *кō-ићѣне* Г; *друк̄хијѣ зōвӯ ићѣне* С; *ићѣне* за овцама ишло Вр; *ићѣнце скōвћā „повеже керове“* Г; *кō-мāњѣ ићѣнце* Г; *вōдѣ ићѣнце* В; *чет̄веро ићѣнāдй држō* Г; *тō-је-йрйишћ* кат-скōдй Г; *цр̄нй йрйишћ* Г; *Прйишћ* је, *вōда се подмијјурй пōт-кожу* Г; *йрйишћевй* поскакали Г; *Поийрйишћиле* му се нōге Г; *ойрйишћила се* и она С; да га *ўишћинѣ* Г; *Ўишћай* се кāжѣ пō-мјесѣцу Г; *И ондā ийишћйиш* с-онōм-ийишћōм Г; *ѣно га ийишћй* Г; *Оставй се ѓвде да мōре ийишћай* Г;

кљјѣшћа Г; *дѣсѣтō гōдйишће* Г; *Јā сам трйдѣсѣтō гōдйишће* В; *грāбљйишће* Вр, Г; *грāбљйишће* Вр; *грāбљйишће* С; *кроз-онō-грāбљйишће* Г; *јѣчмишће* Вр; *зōбовйишће* Г, РМ; *кōнойљйишће* РМ; *кўйусовйишће* РМ, Г;

кѹрузовѣише РМ, Г; кѡсѣише Г; на кѡсѣишу ѿмā жельезнѡ Г; било би комѣјеровѣише Г; кумѣјеровѣише РМ; мѡтѣичѣише Вр; ѡгњѣише С, М; ѡгњѣѣше; на ѡгњѣѣшу В; Мѡрā се размѣст ѡгњѣише Г; с краја нā-крај ѡгњѣиша Вр; нѣ-ватрѣ ни ѡгњѣиша Вр; са ѡгњѣиша ѿшѡ дѣм Г; дѡл су ѡгњѣиша В; на ѡгњѣишу В, РМ; Јā сам завршијѡ ѿдлугѡдѣише М; ѡт-ѡлугѡдѣиша па до краја М; на ѿдлугѡдѣишу М; за сѣкиру сѣкирѣише Вр; сѣрѣише ѡд гѡвѣѣта РМ; Тѡ-сѣрѣише мѡрāш стāлно припѣрат Вр; Сāд нѣѣ нѣко сѣрѣиша РМ итд.;

мѡжѣанѣ ѡдāр дѡбијѡ Г; мѡжѣанѡг ѡдāра РМ; звѣжѣѣ нā-прсте Г; звѣжѣѣ ѿ-ѡн Вр; јā-завѣжѣѣм нā-прсте Г; Звѣжѣѣ на прсте, ѡн-се-плāхнѣ Г.²

У снимљеној грађи знатно су ређи ликови са шѣи: ѡко шѣѣѣѣ Вр; било гѡјѣѣѣѣ „рибњак“ С; ѡгњѣѣѣѣ М; с краја нā-крај ѡгњѣѣѣѣ М.

5. Највероватније су какањски и зенички Срби ѡд сусѣда преузели и презент ѡд глагола ѣрскаѣи: ѣјјā вѡда ѣрѣишѣ В; ѡдѣрѣишѣѣш вѡдѡм В; ѡдѣрѣишѣ га Вр; ѡкѡ-кушѣ свāѣѣ ѡдѣрѣѣш В.

6. Судбина сугласничких група јѣи, јѡ помало подсећа на прилике у говору височких муслимана (Ваљевац 1983, 340). Инфинитив је и овде увек на -ћ, док је у презенту (и аористу и императиву) најчешће -ј-, ређе -јѡ- и, наравно, под утицајем стандардног језика све експанизивније -ћ-. Примери:

нѣмā дѡћ тāмо Вр; нѣмā дѡћ зā-софру В; нāћ, ѡзāћ Г;

и дѡјѣ ис-кѡмшѣјā В; ка-дѡјѣ кѣћи Вр; да дѡјѣ Вр; лѣјѣпо кад-ми-дѡјѣ В; ка-дѡјѣ прѡљеѣ Вр; дѡјѣш кѣћи В; да дѡјѣ кѣћи В; да дѡјѣ ѡ-кушу В; мѡмци дѡјѣ В; ѡни дѡјѣ РМ; дѡјѣ дрѣгā шѣнѣѣа РМ; дѡјѣ код-зѡбѣ Г; Ка-ти-ћѡк ѡјѣ галāмѣт, а тѣ-сāмо вѡдѣ у ѡста Г; Кат се ѡд-јѣ рāспадат Вр; кāпак ѡјѣ Вр; Кат се ѡдѡјѣ ѣѣ у гѡсте — сѣдло! Вр; сāт се ѡдѡјѣ насијават Г; аѡ ѡдѣш сјѣћ Вр; Сā-ти ћѡк ѡдѡјѣ галāмѣт Г; да дѡјѣ на тāван и да ѡдѡјѣ вѣкат Г; ѡдѡјѣ нам ѡвѣ рāмљат Вр; Сāво ѡрѡјѣ С; да-јѡј-ѡрѡјѣ дāн РМ; кат-ѡрѡјѣ зѣма С; кад Ђѣрѣѣѣ ѡрѡјѣ Г; Ђзāјѣм вāм и пѣтом ѡдѣм Вр; кад ѡзāјѣ пѡстāt шѣнѣѣѣ С; дѡл ѡзāјѣ сѣрутѡа В; свѣ ѡзāјѣ ѡз-ѡногā кад-ѡзāјѣш нā-крај ѣѣвѣ В; Штѡ нѣ-нāјѣш сѣби жѣну Вр; нāјѣш рāћвастѡ С; нāјѣ се нѣко В; Мрмци се ѡ-ћѡбрѣту нāјѣ Г; Нāјѣ ѡ-букѡи трѣљāди Г; кад лѣѡ нāдѡјѣ В; ѡне трѣбāјѣ да нāдѡјѣ Г; Свѣ-тѡ ѡбāјѣш, свѣ пѡпѣјѣ пѡ-ћашѡ В; И сāд ѡбāјѣш, вратѣш се, нѣ-сѣјѣш В; У свāкā дѡбā ѡбāјѣ ѡвѣ Вр; кѡлко пѣтā ѡнѡ-ѡбāјѣ В итд.; А кāко дѡје вѡјсѡа, зѣѣљам, кāко-дѡћѡшѣ партизāни РМ; Дѡје Госпѡјѣна, дѡје, дѡје јѣ-

² Овде свакако спада и лик дрѣжѡ „даждсѣњак“: Дрѣжѡ је ѣсти зелѣмбāћ, сāм дрѣкѣјѣ фāрбу ѡмā, ал нѣѣ ѡјѣст. Шāренѡст, ѡмā бѡбѣ пѡ-сѣби Г.

сѣн Вр; *Доје* Госпојина мѣла, *доје* јѣсѣн прѣва Вр; кат-се-*иојошѣ* рас-
квоцават Вр; *доји*, вѣздѣн кѣпѣј Вр; кад-би-ѣн *доји* Вр;

да *дојдѣ* Вр; па *дојдѣ* мѣм ѣцу В; *најдѣ* се нѣшто Г; *Најдѣ* се пѣ-шѣс
кѣсѣца В; Тѣшко сѣлу кѣда вѣјска *иѣрѣдѣ* Вр; Ѡне кад *надојдѣ*, мѣвѣ се
сѣмо Г; кад би мѣј тѣта *иојди* Вр; ѣде гѣр изнад-мене, *ѣ-шуму зѣјде*;

да *доћѣ* М; *Доћѣ* ми нѣкада — слѣбо вѣдѣм Вр; да *иоћѣ* Вр;
јѣ-куд-гѣт *иоћѣм* Вр; да му *иѣрѣћѣ* испод-рѣкѣ М; Да *иѣрѣћѣ* ћѣку ис-
под-рѣкѣ РМ; да *изѣћѣ* Вр; *изѣћѣмо* Г; *изѣћѣ* па се шѣтајѣ РМ; кѣкѣм
дѣбром-вѣ-*дѣћѣсѣ*? М; кѣснијѣ гѣрма *изѣћѣ* Вр; Ај-*дѣћѣ* вѣм, трѣбѣш
ми нѣшта Вр. Разуме се да је увек: Јѣ кад би *наићѣ* поред-нѣговѣ кѣћѣ
Вр; Јѣ кад-би-*наићѣ*, ѣн се јѣвѣ Вр.

7. Врло су ретки случајѣви неизвршеног новог јѣтовања. Пажњѣ
су вредни ликови (записани у говору жене из Горе) *сѣдѣ* и *кѣвѣијѣг*:
Ѡд-ѣнѣг мѣсла *кѣвѣијѣг* прѣвѣла се цѣцвара. Изван тога, на снимљѣ-
ним тракама се могу чути само јѣтовани ликови:

Свѣ се ѣткуѣ *сѣћѣ* Г; Ѡткуѣ се *сѣћѣ* Г, В; Спрѣмѣ сѣћаковѣ и *сѣћѣ*
за млѣјѣко В; дрѣвѣнѣ *сѣћѣ* В, Вр; Лѣка калѣјѣдија звѣни, калѣјѣсѣ бѣкрѣ-
нѣ *сѣћѣ* Вр; зѣмљѣнѣ *сѣћѣ* Вр; Тѣ-је-се брѣло *сѣћѣм* и нѣрѣжѣш ѣно-
гѣ-*лишѣћа* Вр; кѣшњѣ бѣло и *иѣсућѣ* Вр; *рѣћѣк* В; *ѣ-мене рѣћѣк* удѣвѣ
ћѣрку М; од-*рѣћѣка* В; *Рѣћѣкићѣ* свѣјѣј ѣни избѣио Г; ѣчеву *брѣћѣ* М;
лићѣ В; *лишѣ* од-ѣнѣ-јѣгѣрчѣвинѣ Вр; нѣрѣжѣш *лишѣћа* Вр; сѣјѣкли
иѣрушѣ В; Мѣрѣш и *иѣрушѣм* ѣплѣст; *иѣрушѣм* је се плѣло Г; *дѣвљѣ*
крѣшке Вр; *дѣвљѣ* јѣбѣкѣ Г; ѣ-трѣшѣња *дѣвљѣ* Г; *дѣвљѣ* трѣшњу Вр;
кѣвљѣ рѣпа Вр.

Ако се говор српских сусѣда у какањском и зеничком крајѣ не раз-
ликујѣ битнијѣ од говора висѣчких муслимана (Ваљѣвац 1983, 340), ѣн-
да је јѣсно зашто Срби у новом завѣчајѣ нису битнијѣ мѣњали јѣзичку
слику насталу у процесу новог јѣтовања у нѣхѣвој ранијѣј постѣјѣбини.

8. Истирање ѣпозицијѣ измеђѣ гласѣва *ч* и *ћ* ѣдносно *ѣ* и *ћ* у срп-
ским говорима на подручјѣ Бѣсне у науци се тумѣчи утицајѣм сусѣд-
них муслиманских (чѣшѣћѣ) или католичких говорних идиѣма. Када је
ѣ нашем подручјѣ рѣч, појава је сѣсвим заживѣла у говору какањских
Срба, док се у сѣлима ѣко Зѣнице ѣна мѣже чути само спѣрадиѣно. У
какањском крајѣ (сѣла *Гѣра*, *Вѣдуша*, *Рѣјѣка Модрић* и *Сѣранѣвићѣ*)
процѣс је стѣгаѣо до „ѣистих“ *ћ* и *ћ* уместѣ *ч* и *ѣ*:

ћѣбар В; у *ћѣбровѣ* и *ћѣнке* В; *ћѣјѣ* „ѣауш“ В, Г; *ћѣнак* В, Г; бѣли
ћѣнци В; бѣли су *ћѣнићѣ* Г; *ћѣрајѣ* В, С; дѣ-трѣћѣ *ћѣшѣ* В; *ћѣвѣрѣци* В;
ѣт-*ћѣгѣ* В; *ћѣкѣј* пѣнзијѣ В; *ћѣтѣврѣши* дѣн В; пѣно *ћѣљѣдѣ* В; *ћѣтѣрес*
пѣвѣ С; *ћѣтѣнићѣ* С, В; *ћѣзме* рѣдѣрке В; трѣ жѣцѣ — јѣдна *ћѣсанѣѣа* Г;
ѣзгѣр *ћѣсѣ* кѣмѣн В; *ћѣкрѣлија* РМ; *ћѣшѣв* рѣт С; И *ћѣтѣ* се Богѣрѣдѣ-
ѣо, дѣјѣво Мѣријѣ Г; *ћѣм* је рѣкѣ С; ѣнѣј-*ћѣфѣићѣ* В; ѣдѣ јѣдан *ћѣбан* В;

Гòбани и *hānākā* прāвē В; *hōraie* В; да је *hōek* не *īūhē* Г; сāмо *hūvāj* В; *hūвала*, *hūvai* В, Г; *hūjēm* тòпове В; *īmā* и *hunkārā* (о *hīlimima*) Г; ако *hūyāi* В; *hūho* (врста пасуља) Г; *Būsovaħa* В; из *Būsovaħē* В; *īmāmo* сīна *ū-Brhkōme* В; *veħerac*-ħe *dōh* В; дрyгy *veħēr* В; *višoħkē* òпāнке РМ; *vūhē* грāбље В; Прија са-оним-гурāhom м^ијешајy Г; Прија су *drūkhijē* кyали Г; *drūkhijē* зòвy шħене С; *zākvaħi* тањyр кāјмека В; првā *zēniħkā* бригāда С; *jēhmenī* лѐб В; *jēhmenā* пyра В, Г; *kolāħi* Г, В; *lūħevna* В; срѐжено, òħiīħeno, òпрāно В; *īeħēħe* В; *īeħēi* С; *īeħē se*, пjēvā се С; *isīeħe* на сāħy В; *īdħēli* нас тyħ Г; па те жѐља *īovūhē* В; *īdgaħa* зòбенā РМ; свѐ су је *īodūhīvali* В; *īdħēlo* фāтат мyшкйње В; *īmali* млинове *īdīhoħāre* В; *īròħēħe* В; òдmā се *razvūhē* В; òндā *rūhāmo* Г; *Trēiħa* рyднйк С; вòда онā-*isīeħē* Г; *Trójħin* дāн В; да Бòк *sāħūvā* В; Глāдни свй, Бòже *sāħūvā* Г; *sēļāħkō* свѐ òбyкō Г; *sēļāħki* жйвот В; *ūmāħēi* y-сир В; *īājkaħa* В; *sāħ* Г, В; мѐтнēш *sāħ* РМ итд.;

ħāba В; И *ħāmiĵa* нижè-кyħē бйла Г; *ħemādan* је бйjo дyжй Г; *āmiħa* Г, В; У *āmiħē* му, y-његā бйло ħēтvero В; *Ÿ*-мене су *āmiħiħi* пòбјегли Г; *Ōn* је òд-мòг *āmiħiħa* РМ; *āmiħiħnu* В; *duvānħijē* òдале, продāвале дyāн С; òт^ишò *Kāraħiħu* нā-Пāле В; *sāħāk* В, Г; испод-òногā-*sāħāka* Г; *sāħakovi* В итд.

9. На снимљеним касетофонским тракама нашло се, истина не много, потврда за умекшано *ч* и *ц*:

òт-*č'ēiñiħka* С; *č'ēsniĵa* С; *č'ēiħerēs* трѐħē С; *tō-se-č'ēiħlā* РМ; *č'ēiħlāi* па ткāш РМ; да *č'ūvā* РМ; *č'ūvāj* крмке С; *Č'ijā* ħe бригāда бò-лā бйт С; *īmali* *bāiħč'u* В; *jec'ērme* везенē С; *īdgač'a* С; *sac'ūvai* С; што-се-*īiīč'ē* глāди С; *īyūč'eš*-је РМ; пйтала *āmiĵč'ā* РМ.

Да исту судбину у какањском крају деле изворно *ħ* и *ч*, односно *ħ* и *ц* показују спорадичне потврде типа *kūč'a* РМ; крај-нашй *kūč'ā* РМ; *č'ēt*^ири сīна и двйје *īč'ēri* С; бйло ме стрā *īròč'u* РМ; *liiħč'e* С; *īròiħč'e* РМ; нēмā стйда *niĵč'e* РМ; *raĵč'ai* РМ. Само изузетно у грађи коју смо имали на располагању може да се чује неизмењено *ч* односно *ц*: *rūčno* С; *āmiĵe* РМ. По страни остављамо *Tómu Lākiħa* (1931) из Горе, дугогодишњег радника зеничке Жељезаре, који је, однекуда, на чуђење и колега са посла и суседа, како Бошњака тако и Срба, савсим добро сачувао оба пара африката.

Прилике у какањској зони свакако се настављају на стање у Високом, где су два реда африката сведена на један палатални пар *ħ* и *ħ*. Тамо је тако не само код муслимана него и у говору „височких Срба и Хрвата, како градских тако и сеоских“ (Ваљевац 1983, 336). Уосталом, за само један ред меких палатала знају и Срби Сарајевског поља.

10. У околини Зенице Срби у принципу добро чувају два реда палатала: *čardāk* Вр; звāни *čardāci* Вр; бйла вѐл^ика *čāera* Вр; испот-*čāe-*

pē Вр; из-оногā-чāнка Вр; *чѣштерес* трѣћѣ Вр; *чѣече* бѣжѣ Вр; *чѣчак* на *чѣраи* Вр; *Спáвѣ* ў-млину *чѣвајѣћ* жѣто М; *áмицић* Вр, М; *њѣгѣв áмица* Вр; *гѣреле* су *гáсњаче* М; *јечѣрма* М; *ковáчи* М; *тáм* ѣ се *йѣчѣ* М; ако се не *йѣчѣ* лѣб М; пот *сáчѣѣм*, пот *сáчѣм* М; *ѣемáдан* М.

У преслушаној грађи нашло се и нешто потврда са *ч > ћ*:

ћáбар ймá јѣдан Вр; *ћáјѣ* М; пўна кўћа *ћѣљáдѣ* Вр; *ћѣшав* Вр; *сáћ* и *сáћѣца* М.

11. Од осталих особина чије је исходиште најупутније тражити у шћакавском окружењу у овоме прилогу ћемо се задовољити указивањем на редукцију вокала, појаву изразитијег интензитета но што се може претпоставити за ранију постојбину какањских и зеничких Срба, и на више појединости у вези са рефлексима јата које спадају у типичне одлике источнобосанског (ијекавскошћакавског) дијалекта.

12. Редукција неакцентованих вокала узела је широкога маха и креће се од делимичне до потпуне, након чега често долази до вокализације сонанта (најчешће) па и другог сугласника (ређе) иза којег је ишчезао вокал. У прикупљеној грађи нашло се и случајева у којима аутор ових редова чује [ə] на месту некадашњег неакцентованог пуног вокала, углавном *и*. Потврде:

јѣловѣна и *бѣровѣна* Вр; *вѣлѣкѣ* штáлу В; *вѣдѣца* Г; от *кáнтѣ* *вѣлѣкѣ* Г; *ў-сѣби* за *врáиѣма* Вр; *гѣведѣма* Г; *Прѣшлѣ* *гѣдѣну* јѣсу се *сѣдѣли* Г; *грѣдѣце* Вр; *дрѣжалѣца* С; *жѣвѣли* Вр; *ковáсѣце* В; близу *Зѣлѣчѣ* Вр; *ковѣшѣма* дáјѣш Вр; *кѣрѣшо* Вр; Ѡ-тогá су *кѣмáдѣма* дáвали В; *кѣйѣлѣце* и *ковáчи* Вр; *лѣдѣна* В; три су се лѣба *нѣсѣла* Г; *ѣиѣшла* В; *йрáвѣли* смо мѣтле от-йѣлѣна М; бѣнѣ-га *йѣлѣвѣца* Г; *Ѡни* *ўнѣчили* на-онѣ-йрѣзѣрѣћ Г; *ўспѣјѣвá* *рáжѣвѣна* и *зѣб* Вр; *сѣкѣра* *дрварѣца* Вр; *ћѣјек* ми *ўмрѣ* у *Рáковѣци* РМ; *ўкопáне* су *ў-сѣвѣну* Г; на *сѣиáнѣцу* В; *йкáнѣца* Г; бѣлѣ би бѣло и *чѣљáдѣма* Вр итд.;

Ѡна је *áшковáла* Вр; *ѣндá* сам *вѣдѣла* Вр; *Кѣлко* сам *јá* пўт *вѣдѣла* нѣје ни брѣја Вр; *ймá* јѣдна *гѣдѣна* Вр; три *гѣдѣне* В; *вѣрге* се звáле Г; *изнѣсѣш* сѣ и *вѣиѣцу* Г; *домáћѣца* Вр; слáбо се *жѣвѣло* В; мѣре *кáшкѣм* Г; дрвенѣ *кáшке* и *чáнци* Вр; *кѣрѣша* бѣковá Г; *нáправѣ* се *кѣрѣшо* Г; *Кѣш-и-й* (куда *ћѣш* их) РМ; *залѣдѣло* се Вр; *нѣколкѣ* лѣдѣ В; *ѣсѣвѣла* кѣћу В; *йѣгѣдѣло* Вр; *штá-сѣ* *рáдѣла* РМ; *јѣл* *йѣдѣлѣ* нѣје-ли Вр; *ѣне* су *ѣвлѣкѣ* Г; *ѣвлѣкѣ* висѣке Г итд. Сасвим су обичне елизѣје целих унутрашњих слогова, након чега се понекад добије једносложница са узлазним акцентом: *тѣ-би-вѣлијѣ* сѣли *вѣиѣ* Вр; *чѣм* је *ѣшла* *ў-рáднѣ* *áкѣцију* М; *Ѡни* се *вѣћ* *исѣли* (исѣлили) Вр; *Трѣбá* га *прѣвѣ* *ѣлѣиѣ* па *јѣст* В; *ш-њѣм* *сѣјѣиѣ* РМ; *Кѣ* нѣ-знá *штá* *рá* да га *прѣтурѣ* крѣз *рѣкáв* Г; *кѣ* *ћѣ* *штá* *рáиѣ* В; а *кáшње* *кат-смо-сѣ-изѣдѣјѣли* (изѣјѣлили) В; ако *нѣиѣ*

она ће крѣпат В; Док је Ївѣ живѣ, тї-се-нѣш напатит Вр; *кѣм* ти В; *јѣ-кѣм* било је људї В итд.;

Ў-његѣ су се кѣкоши *їобѣдле* Вр; *навѣдло* В; *вѣдла* В, Вр; и *њѣ зайѣдли* В; *њѣга су зайѣдли* РМ; Они су *нѣс* и *їобѣдли* РМ; *зайѣдсли* се Вр; *ѣни нѣс окѣдли* (опколили) Вр; *исѣдли* Вр; *счѣдло се* С; Нисмо били ни *исѣдли* РМ; *усѣдли се* В; *гѣдла* Вр; *данѣ-се крѣва оїѣдла* Г; *Їдѣ* према-*Зѣнци* Вр; *Мѣрѣш онѣ-вѣтру ѣндѣле їомѣкнїї* В; *скїдѣ се слѣнна* Г; *Мѣрѣш мѣшнїї* лїст *нѣкї* Г; Ако *нѣж дѣктору*, *ѣндѣ сѣбѣм мѣнѣш слѣнну* или *бѣквнцу* Г; у *їѣнѣнце* се *изрѣзује* Г; *вѣлѣ-тѣ загрнїї* Г; *їобѣдло* Вр; у *їѣдрумма* М; *наїѣмер* Вр; *пѣрѣ* *вѣкѣ* на *кѣртїма* Г; *Прїѣ* се *рѣнѣм бѣргнїѣм вѣїло* Г;

Онїтѣ му *ѣнѣнѣше*, *ѣблѣвѣ вѣдѣцѣм нѣкѣм* Г; *нїје мѣне гѣнѣло* Вр; *нѣдѣлѣ* Г; у *нѣдѣљу* Г; *ѣнѣнѣна* В; *сѣм сам ѣсѣїнѣла свѣ* В; *трї їѣродѣце* Вр; *зѣнѣца ѣка* Г; Они *нѣ-дајѣ рѣговѣма гѣр* Г; *заїрнѣло* и сл.

Иако иза бар неких варијација у степену редукције неакцентованих вокала у наведеним типовима и појединачним случајевима стоји последица ослањања на несавршени слушни утисак истраживача, ипак стоји чињеница да је појава узела широкога маха. Ни реална претпоставка да одговорност за губљење целих слогова у примерима типа *кѣм* сноси повремена лежерност у изговору не умањује општи утисак да је, гледано у целини, реч о евидентној фонетској појави, тенденцији карактеристичној за ово говорно подручје. Врло чврсте паралеле пружа, на пример, сучељавање наших потврда са грађом прикупљеном у говору височких муслимана. И тамо су бележене потврде типа *кашка*, *раїи* (радити), *їѣжѣїла*, *вїдле* и сл. (Ваљевац 1983, 326, 327). Не треба искључити могућност да иза височких ликова типа *мѣлла*, *вѣлла*, *заврнли* итд. и наших случајева типа *вѣлла*, *исѣдли*, *гѣдла* стоји навика, различита традиција у бележењу истих вредности. У нашем случају фонетску транскрипцију диктирао је број слогова дате речи (у *вѣлла* аутор овога рада чује три слога), принцип базиран на, понављамо — несавршеном, слушном утиску. У сваком случају, говор какањских и зеничких Срба и у овоме сегменту прилично верно репрезентује источнобосански ијекавскошћакавски дијалекатски тип, у којему је, одавно се то зна, „доста ... развијена редукција кратких самогласника, но слабије него у зап. Босни“ (Брозовић 1966, 135).

13. Данашња слика рефлексѣ јата у говору Срба из какањске и зеничке околине несумњиво је последица очигледног и снажног уплива суседних идиома источнобосанског ијекавскошћакавског типа. За рефлекс дугога јата може се дословце применити у науци добро позната квалификација прилика у томе дијалекту, то јест да је он „претежно двосложан, ређе једносложан, уз много флукуације“

(Ивић 1988, 72). Детаљној обради судбине јата вратићемо се када за испуњење тога замашног задатка на располагању будемо имали више прикупљених података и знатно више простора, а овде ћемо скренути пажњу на само неке појаве, особине јамачно унете из околних, несрпских говора. Овдашњи Срби из старе постојбине („из Црне Горе“ и „из Ерцеговине“) сигурно нису донели рефлексе секундарног јата, као ни многе икавизме и екавизме.

14. На рефлексе секундарног јата, препознатљиву особину источнобосанског дијалекатског типа (в. Брозовић 1966, 134; Ивић 1988, 72–73) у височком крају указује и познати етнолог Миленко Филиповић (Филиповић 1928, 327). И у говору какањских и зеничких Срба испред *p* вокал *u > ʋ*:

сјерошњи остали РМ; *ћетверо сјероћади* РМ; *газда и сјеромак* С; *нѐмамо мијера* РМ; *нѐма м'јера* РМ; *рука му мијерна* Вр; *ако ниси на-мијеријо* к'окоши Вр; *било се см'јер'ло* РМ; *вијер* Г, РМ; *Не иди љ-вијер* јер *уфат'ће* те онѐ-мат'ца Г; *сид'жијер* се *ударј* Г; *око сид'жијера* Г, Вр; *кум'јер* РМ; *наслажеш дол онѐ-ком'ијере* В; *било је кум'јеровише* Г; *кум'јеровише* РМ; *Мјесѐц се искосијерио* као *срп* Г и сл., поред: *кр'ум'ијр* С; *кр'ом'ијр* В; *от кром'ијра* и *рижѐ* В; *кром'ијра* В; *с кром'ијрма* Г; *к'ом'ијр* Вр; *по ком'ијрма* Вр; *била мирна* Вр итд. У за ову прилику расположивој грађи једино се чују *жир* и *дираши*: *Има растов жир* Г; *Има б'уков жир* Г; *неће нас нико дираш* РМ. Овде се, као и у Високом, према *комјен* и *комъен* код православаца у Височкој нахији (Филиповић 1928, 327) говори: *к'ом'јен* — да *м'оре д'им пролазит* Г.

15. Преци какањских и зеничких Срба засигурно из старе постојбине нису донели икавски рефлекс у *ѣрѣд*, *ѣрѣ-*, *ѣрѣко*:

Палѐ се *в'атре ѣрид* *авлијом* Г; *ѣрид-њим прѐврћеш* Г; *ѣриш-кућом* М, Вр, РМ; *изашли ѣрида-ме* В; *ѣрид-мрак бацј* В; *Онџа* ми се указивају *некѐ б'дје ѣрид-оц'ма* Вр; *ѣриш-сватове* Г; *ако-се-удала ѣриш-ћасни* *п'ост* Г; *ѣриш саму м'ене в'ак'о паде* В итд., поред ређих екавских ликова: *ѣрѣш-кућом* С; *ѣрѣш-кућу* В; *тамџм ѣред-Б'ожић* Вр;

Н'огу *прико н'огѐ ѣрибацј* и *цигару* у *уста* РМ; *ѣрибацјуем* *прико онѣ-шћ'ап'ацѧ* Г; *јѐдва је ѣриб'олијо* Г; *М'ало ѣрибереш* да не *останѐ* у *мауни* *грашак* Вр; *Прибереш* *увећер* и *опѣт зајутра ѣрибереш* РМ; *Она ѣригѐла* и *п'ије* ли *п'ије* Вр; *К'о га је гулијо ѣрићѐ* и *на-нега* Г; *в'оду су ѣригазили* В; *њим ѣрићѐ сунце прѐко-брда* С; *преко Дринѐ* да *ѣрићѐмо* В; *за ѣриград'цу* Г; *неколку ѣригредѧка* Г; *да се л'акшѐ ѣриклойи та-зубаћа* Г; *ѣриломѣ* *на-три* *дијѐла* В; *водиц'ом ѣриљѐвѧ* *унакрсн'цѧ* Г; *у кућари сѧмо ѣриноћимо* Вр; *Јѧ* се *ѣришала* Вр; *с'ирише* *м'ораш* *стѧлно ѣришираш* Вр; *М'ораш је ѣришећ*, да је *ѣришећеш* (о *ракији*) Вр; *Ставѣм* *к'ољено*, *ѣрисавијем*, *свѐжѐм сн'оп* Г; *Присѐлли* *у-нову* *к'ућу*

ди-јѐ Вр; Њу су звāли *нѐвисѣом* Вр; *унѣли* у-кућу Вр; свѐ-се *унѣло* живо Вр; трѐбā *изнѣиѣ* Вр; Нѐ-мереш-је нѣком *изнѣиѣ* Вр; Мбрāш прѣ-ко-моста *ѣрѣнѣиѣ* Вр; нѣмā куд-ѣ *ѣрѣнѣиѣ* Вр; вāлā онѣ-трѣп *самлѣиѣ* Вр; *ѡвѣк* одрāни сѣби Вр; Јѣдан чѣк ѡчѣ тām, *ѣдѣсѣкѣ* крѡшку Вр; Нѐ-би-га *смѣло* ни дāрнут Г; Кат сам нѡ *ѣиѣла* рѣдт В; А јā нѣсам *ѣиѣла* ѣ-старѣ кѡћѣ РМ; јā-сам-*ѣиѣла* укрaст В; пѣмало *ѣрѣлѣиѣ* снѣјег Г; *ѣдѣбѣгнѣ* у-шуму Г; *дѣиѣрāј* кѣнѣ Г; *дѣиѣиѣрāј* кѣнѣ Г; и *дѣиѣрā* ѡвце Вр; *дѣиѣрāјше* Вр; *дѣиѣрāм* Вр, Г; у сѡру га *дѣиѣрāј* Г; дѣл шлѣйве *нāѣиѣрāј* В; *ѣсѣиѣрāиѣ*-нас ѡвдāле РМ; *ѣсѣиѣрāли* В; ѡндā *сѣиѣрāиѣ* у-пољѣ В; јā *дѣиѣрāла* ѡвце В; *дѣиѣрāј* В; бѣлѣ *дѣиѣрā*[л]-је да је нѣмā нѣкāко Г; *ѣдѣиѣрāиѣ* кѣнѣ Г; *рāсѣиѣрāј* слāму Г; Ѧндāј нѣ-дā *ѣиѣрāвāиѣ* у кāзанѣцу, ѡвāј *ѣсѣиѣрāјѣ* Г;⁴ *ѣмā* нā-*дѡи* вѣде крѡв Г; нā-*дѡи* вѣде Г; *дѡи* јѡвке Г; дѡѡцѣвка је сѡ-*дѡи* цѣјѣви Г; *дѡи* крāве ѣмām Г; по *дѡи*-трѣ В; Мāло кѣ да нѣје ѣмѣ *дѡи* крāве, трѣ В; Прѣтежно су бѣле нā-*дѡи* вѣде В; *дѡи* кѡћѣ РМ; Дѣтāрāла сāмо нā-*дѡи* кѣкѡши Вр; по *дѡи*-трѣ нѣи Вр; *ѣмām* ѡнѣ *дѡи* и ѡвѣ — пѣт кѡпѣла Вр; дѣјило *дѡи* мā-тере Вр; Бѣле су *дѡи* сѣбе Вр; *дѡи* сѣбе нā-дѡнѡу стрāну Вр итд., поред: јѣс *ѣсѣиѣјѣвало* Вр; дѣбро *ѣсѣиѣјѣвало* Вр; *ѣјѣрāли* су нāзѡр да рāдѣ М; *ѣзнѣјѣла* Вр; Нѐ-мереш-тѣ *ѣрѣнѣјѣиѣ* ѡтудā Вр; ѡбāдѡиѣ Г; Јѣдно јāнѣ дѣјило *дѡиѣ* ѡвце Вр; *дѡиѣ* сѣ С; *ѣдѣбѣгли* Г.

Иако се неки од наведених икавизама могу тумачити и на други начин (лик *дѡи*, настао у конструкцији *дѡи-ѣри*, може се срести и на другим неикавским подручјима), ипак њихова количина, па и разноврност, упућују на уплив суседних икавских говора. На овакав закључак обавезује и одсуство ове појаве у суседној височкој области.

17. У говору какањских и зеничких Срба присутни су, разуме се, и они добро познати икавизми (познати многим ијекавским и екавским говорима) настали фонетским путем и аналошким уједначавањима. Реч је о случајевима са *и* < *ѣ* испред палаталних сугласника, затим облицима од инфинитивне основе глагола Белићеве VII врсте, те о појединачним икавизмима као што је *сѣкира* и сл.:

сѣјѣш онѣ-дјѣтелнѣ В; ѡдмā *сѣј* В; *насѣјāѣш* Г; *нāсѣ* рѡкѣм Вр; *сѣјѣнѣца* је дѣбра зѣмљā Вр; *нāсѣјѣнѣца* Г; Шѣнѣца се *насѣјāвāла* дѣ-снѣм рѡкѣм Вр; *ѣдѣсѣјѣмо* Вр; *ѣдѣсѣјѣ* си стрѡв Вр; *ѣдѣсѣјāне* свѣ зѣмљѣ, Кāшнѣ би кат-кѡрузе *ѣдѣсѣјѣш* па *нāсѣјѣш* пāсѡл Вр итд.; нѣ-мере се *ѣзѡијāиѣ* са *ѣзѡијāчѣм* М; *ѡијāнā* лѡпата Вр итд.; *грѣјѣмо се* В; *грѣјѣ* вѣ-

⁴ Из икавског рефлекса најупутније је изводити и случајеве јаче редукције „спорног“ вокала у следећим случајевима: *дѣиѣрāла* је ѡвце Вр *Дѣиѣрāла* сāмо нā-дѡи кѣкѡши-онѣ Вр; на пѣднѣ се *дѣиѣрā* В; свѣ Србе *ѣсѣиѣрāли* В; дѣје и *дѣиѣрā*-га Вр; јāви се кат-*ѣдѣиѣрāиѣ* Вр.

ду Г; *загријаемо* њ-собу Г; *òзгò сàћ загријеш* В; да се *òгријемо* М; *ѡри-гријае* сунце Г; *ѡгријеш* на-ватри Вр; *ѡгријан* је сàћ Г итд.; *имà* окрúгал *биљег* (на телу) Г; *Одмòтáмо* па *забиљежимо* кò *ће* штá *òплест* Вр; *Кò* *ће* прѡје *дòћ* до-онè-*биљешкè* Вр; *кúдчља* вўнè Г; *кúдљу* В; *Прèслнцу-јòј* направијò, што-*ће-кúдљу* прèст В; *двѡ недчље* Вр; *осим-недчлè* Г, али је чешћи екавски лик ове именице (в. т. 18). Фонетским путем добијен је и лик (*з*)*ди* (у конструкцијама типа *зòдв је*), након чега се аналошки ширио: *нèма нѡгди* нѡшта Г; *нѡје нѡгди* нашо Вр; *ниси виђò нѡгди?* Вр; *нèмá нѡгди* тàкò Вр; *нѡгди* нѡје бѡло мáсти Вр; *Кòња* мòреш припèт *свãгди* В; тàкò је изашло *свãгди* Вр; *ѡудик* Вр; *Òвò-је* кўћа *вòдик* мòја Вр; поред: тàкò ти је *свãђи* РМ; *нòнде* Г; а *ѡуде* нèмá крстòвá РМ; *ћè-је* гòт кò *ѡшò* В; *ће-се-ражљевá* млчјеско Вр; *нèће* нèко рáдијò В; *Нèће* се ѡ-кўћи зàбијò Г; *ниће-тè* тѡчè нèмá Г итд. На исти принцип свòде се практично и ликови са *и* < *ѡ* испред *-о* (< *-л*): *жѡвијò* Вр, Г; *тò* сам *дожѡвијò* Вр; *Òн-мòрá* дòћ *ѡѡјò* нè-*ѡѡјò* В; *ужѡѡѡјò* В; грá ми *сáзријò* Г; *ѡролèѡѡјò* Вр; *Нáѡјò* сам се гўливрáта Г, али и: *òбáд* га *ѡјèò* Г; *Јá* сам се *нáјèò* тогá-бўнкера Вр; као-тўј да-*је-сјèò* Г; *Кад-је-овѡ-рáт сѡјèò* Г; кáко је кò *сјèò* Г; *засјèò* Вр;

сѡкира В, Вр, Г; *пòмићèш сѡкиру* Г; *Првò* понèсèш *сѡкиру* Вр; *првò сѡкирòм* Г; *сѡкире* С, В; биле су *сѡкире* брадвѡни Вр, поред: *насѡјèчеш с-òтòм-сјèкирòм* Г; *искòпá* се *сјèкирòм* Г; *Њмá* вáмо за кàлèње онè-*сјèкирè* јèдно тèкне се нàправи Г. Вредност јекавских ликова ове именице треба гледати у светлу чињенице да су сви из уста мушкарца из Горе, јединог информатора из тога краја који у принципу чува два реда африката, што, према његовом признању, изазива чуђење и код муслимана и код суседа православаца (в. т. 9).

18. И за фонд досад прикупљених екавизама у говору овдашњих Срба исходиште је најупутније тражити у шћакавском окружењу. Теренска истраживања на терену источнòбòсанског ијекавскошћакавског дијалекта давно су, уосталом, на видело изнела „доста висок проценат екавизама, углавном оних што се налазе појединачно расути и у ик. и у ијек. штокавским говорима“, с тим да су они тамо „само концентриранији“ (Брозовић 1966, 132–133). О релативно богатом репертоару појаве и високој концентрацији потврда може се говорити и у вези са приликама у српском какањском и зеничком говорном идиому. Највећи проценат примећених екавизама отпада на рефлекс кратког јата иза сонанта *р*, али ипак помало изненађује њихова укупна количина и фреквенција (бар неких типова, за које је тешко претпоставити да спадају у аутохтоне карактеристике локалнога говора). Потврде:

òбе кўће Вр; *ѡзмè* онè-*òбедвѡ* Г; *нá-òбе* стрáне *ѡмá* рўпе Г; *Бисаге* *ѡмáју* с *òбе* стрáне Г; *мòже* и од *брèзè* Г; *пòсјекò* *брèзу* В;

йзмѣш *брѣзовѣ-нѣ* мѣтле Вр; Нѣјбољѣ су биле *брѣзовѣ* бѣскије Г; *брѣзове* мѣтле Вр; *брѣзову* мѣтлу Г; *брѣзасту* крѣву ймѣ С; *Брѣзу-*
ља је нѣз-нѣс бѣјела В; *шрѣшња* Г; *шрѣшњић* Г, РМ; *шрѣшњово*
 стабло Г; *дрѣгѣ* *врѣме* дѣшло Вр; *нѣкѣ* *врѣме* В; и-онѣ-*стѣрѣла* ѡд-
 летѣ тѣм Г; нѣсу ме *шѣрѣли* Вр; У-нѣс је се *шѣрѣло* на пѣсѣ Вр;
 свѣ пѣлако *шѣрѣш* Г; Сѣм с ѡнѣм *шѣрѣш* по сѣду Г; *свѣћа* зѣпѣље-
 на Вр; ѡпѣзла *свѣћу* на прѣзѣру Вр; свѣкѣ *нѣдѣлѣ* Вр; да ймѣж за
нѣдѣлѣ С; сѣдам *нѣдѣлѣ* Вр; трѣ *нѣдѣлѣ* Г; Сѣмо *нѣдѣлѣм* и сѣбо-
 тѣм пѣту мѣреш пѣјест С; *йонѣдѣлак* Г; *Нѣдѣлко* старѣ *ћѣк* Г;
 ймо *ѡзлѣду* С; *ѡзлѣдиѣ* сам рѣку Г; *зѣнѣца* ѡка Г; У-нашѣ кѣћу *вѣ-*
вѣк дѣјдѣ РМ; Вѣж би Лѣзѣр, *вѣвѣк* нѣс-Кѣсѣвац йдѣ, свѣрѣ РМ;
ѡвѣ-кѣжѣ Вр; Ѳнѣј гѣрњи *лѣшѣ* по-ѡном-дѣнѣм Г; Пѣстѣ онѣ-кѣло
 да *лѣшѣ* В; ѡне *лѣшѣјѣ* ѡко-ѡвѣцѣ В; У сѣд *нѣкѣ*, кѣй-нѣ-*врѣдѣ*
 нѣ-за-што Г; *ѡврѣдѣ* те Вр; *нѣкѣ* *врѣме* В; ѡвѣ-*нѣколко* *врѣмена* Вр;
нѣко *ћѣ* *ѡмрѣш* Г; кѣт-сѣ-чѣк *нѣколкѣ* пѣт ѡженѣ Вр; Сѣм *сѣзрѣвѣ*,
 нѣму нѣ-трѣбѣ прѣтке Г; *йзвѣдѣш* *црѣва* Г; *дрѣновѣ* дрѣво Г;
ѡ-дрѣнѣка Г; *наслѣдиѣ* *ћѣдовѣну* Вр; кѣпус *кѣселѣ* Вр; кѣт-сѣ-*кѣсе-*
лѣ шѣйва Г; Тѣ се ѣлине *кѣселѣ* Г; тѣ се *кѣселѣ* у бѣнарѣве Г; *Нѣ-*
кѣсѣли крѣставицѣ *евлѣкѣ* ѡне В; *нѣкѣселѣш* В; Фѣн ти лѣб, ал *кѣ-*
селѣнѣм се *ћѣјѣ* В; трѣбѣ је *рѣскѣселѣш* Г, порѣд: *йшѣрѣли* га В;
 Старѣ-нѣс *ћѣрѣ* бѣш кѣ кѣнѣнѣе Г; Увѣдѣ двѣје кѣљѣсѣдѣ па *ћѣрѣјѣ*
 да ѡбѣје зѣмљѣ В; *јѣсу-нѣс* *ћѣрѣли* Г; *ѡшѣрѣј* кѣнѣ итд. (в. т. 16);
нѣ-нѣколко пѣтѣ Вр; Нѣкад ме нѣје *ѡврѣјѣдѣла* Вр; Пѣтар ме *ѡврѣ-*
јѣдиѣ Вр; *ѡвѣчѣк* Вр; *свѣјѣће* Г; *свѣјѣћу* упѣлла В; *ѡвѣк* Вр и сл. Из-
 нѣти *ѣкавѣзми* нѣмајѣ истѣ вредност, а нѣсу ни истѣга порѣкла.
Вѣвѣк је свѣкако из цркѣног јѣзѣка српске редакѣије, ѡдакле је,
 мѣжда, и *нѣдѣлѣ* (ѣко нѣје у пѣтањѣ резултѣт даљѣнске дисѣмѣла-
 ције или јѣдноставно импѣрт из вѣћ прѣстижнѣг *ѣкавског* изгѣво-
 ра надѣмак сѣдашнѣе пѣстојбѣне прѣселѣника из ѡколине Кѣкнѣ и
 Зѣнице). Лѣкови тѣпа *ѡврѣди* мѣгу настѣти у наслѣну на *ѡврѣду*,
врѣме на *врѣмена*, *дрѣнѣк* на *дрѣново* дрѣво итд. При свѣму ѡвомѣ
 нѣ трѣба потѣцѣнѣвати ни висѣку подѣударност ѡвѣдашнѣх прилѣка
 сѣ стањѣм у гѣвору мѣслимана Вѣсѣчѣна. Тамѣ је, *йзмѣјѣ* ѡсталѣг,
 забѣлѣжен *инѣинѣтив* *лѣшѣш*, „дѣслѣдно“ *кѣсеѣ/кѣсел*, „дѣслѣд-
 но *ѣкавски*: *нѣко*, *нѣкѣ*, *нѣшѣа* ... *нѣколко*, *нѣкад*“ (Вѣлѣвац 1983,
 326). На крајѣ ѡпсѣрѣвѣциѣ у вѣзи сѣ рѣфлѣксѣм јѣта наводѣмо да
 сѣ, за рѣзлику ѡд Вѣсоког (Вѣлѣвац 1983, 350), у гѣвору *ѣкав-*
ских и *зѣничких* Срба чѣје лѣк *йрѣјѣ*, карѣктерѣстѣчан, кѣо што сѣ
 зна, за *ѣкавске* гѣворѣ, али и за *истѣчнобѣсански* *йјѣкавскоћѣкав-*
ски дѣјѣлѣкат (Брозѣвић 1966, 134): дѣшла би *йрѣјѣ* Вр; Тѣ-
 кѣ-*јѣ-сѣ* рѣдѣло *йрѣјѣ* В; порѣд: Кѣ *ћѣ* *йрѣјѣ* дѣћ до онѣ-бѣљѣшкѣ

Вр; *īrīja* сунца Г; *īrīja* кӯа вода Г; *Prīja* са онім-гураћо[м] м^и-јешају Г; *Prīja* су друкһијē кӯали Г; *Prīja* се рӯһнѳм бургѳцѳм вртло Г; поред: Кѳ ће *īrīje* дѳћ до онѳ-биљешкѳ Вр.

19. Од морфолошких црта унетих несумњиво из ближег и даљег окружења посебног помена су највреднији презент на -ајем код глагола Белићеве VI врсте и ген. и ак. мн. зам. 3. лица *њија* (< *њиха*):

а) штā-се *дешāјē* Вр; жѳљезнѳ л^ијѳто што *īрокѳйāјē* дрво Г; *Jā* се *зафркāјем* Вр; *īошīрāјē* онѳ-лāн Г; *īригрīјāē* сунце Г; ѳвāј *истīйрāјē* Г; *загрīјāемо* ѳ-собу Г; Дѳснѳм рукѳм узимāш и *насīјāēш* Г. Тако и: *извршāји* нарећѳње Г;

б) Она *њијā* знā свāкѳ ѳ-глāву В; имā *њијā* С; било *њијā* у вѳзов-ма В; И ѳн је *њијā* свīјѳ повѳкѳ зā-собѳм Вр; кāко *њијā* нīје стīд В; ѳна је *њијā* погѳбѳла Вр; ћѳтри *њијā* ѳдāла В; да си *њијā* мѳћѳ у шѳћер Вр; кад-је-гѳд ѳ-њијā мѳба бīла Вр; лѳд окѳ-њијā РМ; ѳ-њијā вѳдѳ мāло РМ; Нīје бīла мѳба ѳ-њијā бѳз-мене Вр итд.

20. Досадашње излагање показало је обим и путеве међудијалекатске интерференције на једном релативно уском географском подручју. Иако некомплетна, расположива језичка грађа указује и на две, рекло би се, на психолингвистичким основама утемељене, важне тачке отпора утицају говора припадника друге конфесије. Снажно упориште неке врсте заштите националног идентитета Срби и овде виде у области прозодије и у неприхватању сугласника *x*, мада у оба случаја не треба потцењивати ни факторе структуралног типа. Прихватањем непренесених акцената значајно би се нарушавала постојећа дистрибуција прозодема, док би усвајање гласа *x* директно задирало у инвентар фонолошких јединица. У сваком случају, у обема особинама се ради о свесном отпору утицају иновераца на „свој“ говор.

21. Говор Срба какањске и зеничке области карактерише новоштокавска акцентуација са чврстом дистрибуцијом прозодема источнохерцеговачког односно херцеговачко-крајишког типа. Тамо се, по правилу, говори:

јѳдна жѳна Вр; *сѳсѳра* РМ, С, В; *кѳза* Вр итд.; из *нѳгѳ* Вр; до *сѳсѳрѳ* С, В; от *крāйкѳ аљинѳ* Вр итд.; пѳт *сѳсѳārā* В; од *ѳвāцā* С; са *жѳнѳм* В; зā-кућѳм и зā-шīшālѳм Вр итд.

22. Чврсту новоштокавску акценатску структуру не нарушавају озбиљније ни потврде силазног акцента изван почетног слога, појава уобичајена у посућеницама, а у домаћим речима углавном иза морфемске границе:

И ѳндā су *балīсѳи* бīли ѳпāsни С; *īарадāиз* В; да се сѳђе *ѳкālāјѳшѳ* Вр; *салонīйī* мāњѳ вјѳтар скидā РМ; нāправīјѳ свѳ *комīлѳйī* Вр;

стварно: сйјено *ѵрофѣкѣи* Вр; у *Југослâвију* В; Он каже: „*Кристѣ* о рѣдѣ“, а ми одгѣварамо: „Вâистино се Кристос рѣдѣ“ и сл.

23. Полазећи од прилика у окружењу, тј. од стања у источнобосанском ијекавскошћакавском дијалекту (Брозовић 1966, 150–151), помало изненађује готово доследно дужење вокала испред сугласничке групе чији је први члан сонант. Потврде:

Она ђдâ онѣм-*брâнцетѣом* Г; нѣкѣ *Гѣјко* Г; *гѣвно* В, Вр; кѣдаѣѣ *гѣвно* ѣе-*ѡвце* бѣднѣ Г; око *гѣвна* Вр; бѣло *дѣвка* и *цикурија* В; онѡ-*дâњце* В; кâснијѣ *лâмиѣ* В; *лѡнчићи* М; у *лѡнцу* Г; *кѡмишија* Вр; нâши *мѡмци* В; цѣре и *мѡмци* Вр; *мѡмком* га зѡвѣ Г; од *ѡвна* Г; *Ѡвце* *ѣлâндујѣ*, *кѣмâд ѣлâндујѣ* Вр; свѣ од *ѡвцѣ* В; ѣмâм *ѡвцу* В; ѡна *ѣâнѣи* Вр; дѡбро *ѣâнѣи*м Вр; мѡга *ѣâнѣѣња* Вр; *ѣѣнзију* В; у *ѣѣнзију* Вр; *слâмка* Вр; *сâнке* Г; *Сѣâнко* Г; *сѣâрци* Г; *сѣнцѣ* В; прѣја *сѣнцѣ* Г; мѡј âмициѣ *Слâвко* Вр; иш-*ћâнка* Г; вѡљ-ти *ћâнке*, вѡљ-ти *кâшѣке* В; *ћâнѣи* Г; мâло *шѣнкѣ* Г итд., поред ретких случајева краћења вокала испред сонанта: ѡтѣшѡ на *жѣвицѣма* Вр; *сѣрѣ* Г;

Анѣлко Г; јѣсу Врâца *вѡћâрна* Вр; *зâѣрци* Вр; ѣбијѡ *јâзѡвцѣ* Г; *кѡкâвци* Г; *лѣѣрѣка* Вр; *нâвиѣке*; с-оногâ-*нâвиѣка* Г; *нâвѡјѣнѣца* Г; ѡндâ се *унâвиѣћѣи* Г; *ѡѣâнци* М; у *ѡѣâнѣма* В; *ѣрвѡѣѣлка* Г; тѣ нѣ-*ѣâнѣи*и Вр; *ѣâнѣвѡци* на бѣкѣи Г; *ѣâсѣѡрѣ* Г; *лâмпâ ѣѣѣрѡлка* Г; за *ѣѡѣѡмка* Вр; *ѣѡјѣѣрѣ* — трѣћѣ дâн слâвѣ Г; *зâѣâнѣѣла*; *ѣѣâнѣѣла* В; нâ-*ѣѣми* Вр, В; ѡн ѣе нâ-*ѣѣми* Вр; *шѣћѣрѣка* Г итд., уз реѣе потврде скраћеног вокала испред сонанта: *крâсѣѣвцѣ* В; *нâвиѣке* В; *ѣѡсâвци* (раса волова) В.

Сличну ситуацију, то јест добро чување вокала у наведеној позицији срећемо у говору Срба из околине Бановића (наш материјал), док изостанак дужења (или накнадно скраћивање) карактерише многе српске говоре у окружењу носилаца источнобосанског ијекавскошћакавског дијалекатског типа. Тако је, према подацима којима располаже аутор овога прилога, на пример, на широком простору од Бирча до обронака Романије.

24. У двома акценатским појединостима најупутније је гледати утицај говорног окружења. Овде је, пре свега, широкога маха узело аналошко дужење у примерима типа *кѣѣиѡ*, *јѣѡ*, појава карактеристична за источнобосанску ијекавскошћакавску област (Брозовић 1966, 151). Потврде:

вѡлијѡ ѡвце Вр; ѡн је *дѡвѣѡ*; нѣје *дѡлазијѡ* Вр; свâкакав се *јѣѡ* Г; стѡ је пѣтâ *јѣѡ* Вр; *жѣвијѡ* о пољопривреди Вр; кѡ је *ѣрѡлазијѡ* Вр; нѣје *шѣѣѡ* Вр; Нѣје се *шѣѣѡ* прѣдат Вр; *нâѣрâвијѡ* свѣ комплѣт Вр; Он је сѣјѣно *ѣâзâријѡ* Вр; Кућâра ѡдмâ, сâмо прâк што-је-*дијѣлиѡ* Вр; *нâрод[д]* *дѡносѣѡ* Вр итд. Тако и: тѣби је бѣло *жâѡ* В; Мѣни је дâназ дâн *жâѡ* Вр.

25. Дијалекатско окружење (Брозовић 1966, 155) највероватније мора преузети одговорност и за акценат гл. придева типа *брáли*, *били*.

свињци су *били* Г; *у*-собама су *били* *п*одови В; ако је *имало* *сунца* *било* Вр; кат су *они* *брáли* те-*јáбуке* Вр; *пушница* се *звáла* Вр; *Ондá* се *звáла* *шкија* С; *Кòд-нá-су* *звáли* *мáшина* Вр; *мéне* *звáли* *Зòркòм* Вр; *вèриге* се *звáле* Г; *Свèкрва* би *узéла* па би по *ноћи* *брáла* РМ; *кòњи* су *врли* Вр; С *тíм* су *нáјвишé* *йрáли* Вр; кат-сам-*јá* *рáсла* В; *Свè-смо* *тò* *свúкли* Вр итд., али и: *Јá-сам-се* *звáла* *Бòшњáк* Вр.

26. Најчвршћу карику у „одбрамбеном“ ланцу према суседима иноверцима (муслиманима) зенички и какањски Срби налазе у неприхватању фонеме /x/, из већине штокавских говора ишчезле, као што је познато, у 17. веку. У већини случајева, дакле, овај глас је ишчезао без трага, и то у свим положајима у речи. Одмах да кажемо и то да говор овдашњих Срба добро подноси зев настао испадањем -x-. Потврде:

армун^чка С; *армон^чка* М; *биле* су *армун^чке* В; *èв^тиу* В; *òна* *Èрка* *й-јест* В; од *једнè* *Èркè* Г; *Èрке-тò* *знáју* В; *у-лáд* Г; на-овомè-*лáднòме* Вр; а *йтав* ми *òдник* В; *Òђу* *нисмо* *имали* В; с *òђòм* *бијо* *дòбар* В; *љèб* Г, В, Вр; *Рвáйи*; *Рвáше* В; *ћáбар* од *рáстòва* *дрвèта* В; *Усо* *дòшò* *кúни* Г; *уђèра* „шпаиз“ Г; *уђèра* се *звáла* В; *Изоблá* је *шарáманом* и *òбли-ћом* Г; *ймá* *сáат* *òда* Г итд.;

нà-шљиви *бèар* Г; *йзбеарáле* се *шљиве* Г; *буа* Г; *буá* *било* *млòго* В; *било* и *буá* М; *било* *буá*, *вáши* Вр; *Нèстаде* и *стјèницá* и *буá* РМ; *изáђе* *пáшак* за *буе* Вр; *дјèца* *врú* Г; *врло* се на *гúвну* С; *Нèко* је *врò* *грá* на *гúвну* С; *Онò* *што-се-нèкáко* *òврло* Г; у *глúа* *дòбá* Г; *плèву* од *грáа* Г; *брáс* *лишће* од-*граа* Вр; од *грáа* *листо*ве М; *òсам* *бркáлá* *грáа* Г; *òдвојиш* *нйву* за-*граа* В; *нит-је-било* *пò-грау* *бáјá* В; *грáов* *лист* Вр; *грáòв* *лист* М; *прáв^чле* се *грáове* *ћорбе* В; *град^рч^ка* РМ; *тráва* *град^рч^ка* Вр, В; *греòтá* Г; *из-онè-зaiрè* Вр; за *зaiру* Вр; *òдрèжè* *јèу* Г; да се *кúá* В; *прйја* *кúá* *вòда* Г; кат-се-*кúá* Г; *кúају* В; *тúј* *кúаи* *чòрбу* Вр; *кúање* Вр, М; *Зáлијеш* *онòм-йскуáнòм* *вòдòм* Г; *òшкúá* Г; *йдòшкúаи* *љèб* В; *йдòшкúају* В; *йрòкúá* се Вр; *скúаи* *љèб* Вр; *скúаи* *сòмун* РМ; *скúá-се* *чèсн^чца* Вр; *тò-се-скúá* *зáједно* Г; *скúáмо* Г; *скúају* се *јúкв^чце* Г; *скúò-се* *љèб* В; *укуáи* Г; *укуá* се *зèмљá* и *нáбијè* Вр; *вáмо* *вòда* *укуáна* Г; *крко* *дрво* В; *мáуна* *сáзр^чла* Вр; *бијелè* *мáуне* Г; *мáуне* *што* се *берú* РМ; *Муáрем* Г; *йзмáа* са *вјèтром* Г; *мáћèа* М (али и: *мáћèка* М), *пòкòј-нá* *мáћèа*; *нáс* је *мáћèа* *рán^чла* М; *мáјка* *нйòва* Вр; *нà-нйòву* *дјèцу* Вр; *што-су-нйòве* *кúће* Г; са *нйá* *трй* Г (о *чешћем* *нйá* в. у т. 19); *трй* *òраа* Г; *кúла* *òрáа* Г; *òтрèсли* *òрае* Вр; *бијо* *нáрод* *рáèйни* РМ; *рáè-йлу*к је *бијо* РМ; *бèрè* *рèу* од *л^чјèскè* Вр; *Скúá* *љèб* с-онòм-*рèòм* Вр; за *рúо* В; *йáнаија* Г; *йáнаијè* *узмèш* С; *йрòа* се *сијала* В; *йсиш^чки* *нйје* *дò-бро* С; *сарáнйјè* Г; *пèт* *снáа* Г; *Нисмо* *имали* *сйрáа* *нйкакòг* Г; *Нè-ва-*

ља ни пѡт-сѡрѡом жѡвот Г; сѡрѡа би бѡло дѡли и гѡри Г; испот-самѡ сѡрѡѡ Вр; сѡрѡѡ окапљују В; двѡје сѡе С; направимо двѡ сѡе Г; раћвасту сѡу Г; под јѡдну сѡицу, преко-тѡ-сѡицѡ Г; сѡѡ лишће Г; ѡстарѡш шарѡну РМ; Ковѡћи кѡју па онѡ-шрѡа ѡтпанѡ Г; нарезѡ мѡло ѡа Г; по-оном-ѡу Г; и[з]-Шѡѡера М итд.;

бѡсилѡ је бѡи Г; сѡзријо ми грѡ Вр; сѡмо је глѡ пѡгинуо Г; омла-тијѡ грѡ, из гѡљ^{нѡ}нѡ ист^{нѡ}рѡ га Г; испѡала сам грѡ Г; ѡде на ѡра и гаћѡ Г; ѡђе ми нѡкѡ сѡра Вр (али се чује и лик сѡрѡо: Мѡнѡ бѡло сѡрѡо да га видѡм Вр); вѡл^{нѡ}кѡ шѡѡи се кѡпи В; Јѡ-сѡд ѡдо Вр; Нѡшта-ти-јѡ тѡмо не нађо.

27. Преслушавање снимљених аудио касета није донело много потврда уклањања зева убацивањем сонаната *j* или *v*:

ѡна њѡја знѡ свѡкѡ ѡ-главу В (в. т. 19); ѡвде је кѡјина Вр; Мијѡј-ло ми ѡмрѡ РМ; Нѡмѡјте Мијѡјла нѡс^{нѡ}т РМ; нас-одранѡла мѡђија; дѡ-вѡо ми мѡђију Г; нит-је-бѡло сѡвѡ рѡп^{нѡ}цѡ В; сувѡмраз^{нѡ}ца, сѡвѡ зѡма Г.

28. У прикупљеној грађи нашло се и нешто потврда сугласника *x*: од хладнѡћѡ Вр; мехѡкѡра и тврдѡкѡра Г; Јѡха је мѡхкано дрво, кѡ-брѡза мѡкана Г; од јѡхѡ Калѡвраси прѡв^{нѡ}ли ћѡнке Г; бѡхѡћ//бѡѡћ Г; ѡ-мене пѡкѡјнѡ мѡтѡр од грѡха лишће ѡзмѡ Г; из-онѡ-мѡхѡнѡ Г; Звѡз-ћѡ на прѡсте, ѡн-се-ѡлѡхнѡ Г; сутрѡдѡн је мѡхмѡран Г; Рѡха на кѡрузу Г; Кѡруз је ѡзрѡхѡ Г; кѡрузи ѡзрѡхѡли Г. Осим првог сви остали примери потичу од истог информатора, и то од онога лица из Горе које је сачувало два пара африката (т. 9). Ликови типа мѡхкано, мехѡкѡра, јѡха⁵, рѡха недвосмислено указују на њихово порекло у говору једнога Србина из Горе, места у којему Бошњаци чине огромну већину.

Закључне наѡмене

29. Дугогодишњи суживот са носиоцима другог дијалекатског типа неминовно се одразио на говор какањских и зеничких Срба, говор који је у својој основици источнохерцеговачке (односно херцеговачко-крајишке) провенијенције. Преслушавање углавном аматерском руком снимљеног дијалекатског материјала, свакако некомплетног и недовољног за давање одговора на сва битнија питања језичке структуре, ипак даје основ за састављање главне скице најважнијих карактеристика опсервираног говорног типа. У том смислу посебно се стимулативним показује истраживање обима и смерова дијалекатске интерференције. У случају какањских и зеничких Срба само на први поглед

⁵ На питање аутора ових редова од кога је чуо да се говори *jѡха*, информатор је одговорио: „Нѡко кѡжѡ јѡш^{нѡ}ка, мѡ кѡжѡмо *jѡха*“ Г.

изненађује усвајање и оних типичних шћакавизама. Кажемо само на први поглед, јер ликовима типа *шћене*, *шћай*, *косишће*, *можћани*, *звизћи* и сл. нису на путу стајале препреке структуралног типа. Срби су, наиме, у своме говору већ имали групе *шћ* и *жћ*, добијене другим фонетским процесима: новим, подновљеним и јекавским јотовањем (*лишће*, *грожће*; *замашћено*, *збражћено*; *шићерайши*, *ижћељайши*) или добро познатим асимилационим процесима у сугласничким групама (*ж-ћецом*, *ши-ћасе* и сл.). Наведени и њима слични шћакавизми нису нарушавали постојећи инвентар ни дистрибуцију јединица домаћег, из старе постојбине донетог фонолошког система. Десило се, дакле, нешто слично укључивању у српски народни језик лексема српске редакције старословенског језика са групама *шйи* и *жд* (*свешйеник*, *ошйишина*, *нужда* и сл.; Младеновић 1977, 7–8). Није било проблема ни око преузимања неизмењеног *-јд-* у облицима композита од *ишйи* (*дојде*, *најде* и сл.) будући да су тамошњи Срби у своме систему имали ликове типа *фајда*, *ајде* итд. Без озбиљнијих препрека структуралног типа у њихов говор су улазили и икавизми типа *йрид*, *йрико* итд. За далеко одмакли процес редукције неакцентованих вокала, процес који резултира и појавом (у првом реду) сонаната у функцији носилаца слога (*вòдла*, *йомàкñи*, *слàцна*, у *йòдрумма* и сл.) уз несумњиви уплив околне шћакавштине, не сме се одговорности сасвим ослободити ни српски нанос са стране. Не сме се, дакле, искључити ни могућност да су досељеници из западних крајева (Лика, Крајина на пример) ту особину донели из старе постојбине.

Интерференцији се озбиљна опструкција испречила тамо где су се удружили структурални језички и психолингвистички односно социолингвистички моменти. Одсуство сугласника *x* Срби широм штокавског пространства доживљавају као своје дистинктивно национално обележје. Његово прихватање би, не треба потцењивати ни значај те чињенице, неминовно задирало у инвентар а тиме и дистрибуцију постојећег фонолошког система. Препреке тога типа извојевале су победу и у домену прозодије. Из богатог искуства стеченог широм српског дијалекатског комплекса аутору овога рада су добро познате квалификације носилаца архаичније акцентуације у очима и ушима њихових суседа. Они, према њиховим запажањима, „заносе“ у говору, причају „оштрије“, „отежу“ и сл. При контакту носилаца различитих говорних типова прва, најпрепознатљивија и најфреквентнија дистинктивна реалија управо се среће у акценту. Нема никакве сумње да се у срединама мешовитог конфесионалног састава, а какањска и зеничка област су школски примери тога типа, та очигледна разлика

доживљава и као национално обележје.⁶ Резултат свега изнетог је свестан напор да се постојећа дистанца и даље чува.

Испитивање говора са конфесионално (и дијалекатски) хетерогених подручја бивше југословенске републике Босне и Херцеговине несумњиво ће дати интересантне доприносе проучавању феномена језичке (дијалекатске) интерференције. С тим циљем писан је и овај скромни прилог.

ЛИТЕРАТУРА

- Брозовић 1966 — Dalibor Brozović, *O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*. — Hrvatski dijalektološki zbornik, Zagreb, 1966, knj. 2, 119–208.
- Ваљевац 1983 — Naila Valjevac, *Govor visočkih Muslimana (akcentat i fonetika)*. — Воsанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, Сарајево, 1983, knj. IV, 283–354.
- Ивић 1988 — *Narečja*. У изватку из II издања Енциклопедије Југославије: Prof. dr Dalibor Brozović, Prof. dr Pavle Ivić, *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Zagreb (Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“), 1988, 54–80.
- Ивић 1998 — Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1998, књ. XLI/2, 113–132.
- Младеновић 1977 — Александар Младеновић, *Напомене о српскословенском језику*. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1977, књ. XX/2, 1–20.
- Филиповић 1928 — Миленко С. Филиповић, *Височка нахија*. — Српски етнографски зборник, Београд, 1928, књ. XLIII, 191–647; 677–774 + карта + шест фотографија.

⁶ На овако одлучан закључак обавезује наше искуство у испитивању говора избеглица из Жељове, села надомак Бановића, привремено смештених такође у Горњем Шепку код Зворника. Осамдесетогодишња старица, присећајући се догађаја са почетка Другог светског рата, догађаја који су претходили зверском усташком геноциду над српским цивилним живљем, са наглашеним негативним односом према језику локалнога усташе, прецизно наводи његове речи: „Ваше се худāju за-наше ... Ваше се цуре худāju за-наше“. У тих неколико речи срећемо непренесени акценат и потврду секундарног х. А и Жељовљани су се „одбранили“ и од тога сугласника и од старе акцентуације.